

MAGT OG KVINDE- FRIGØRELSE I DEN MODERNE VELFÆRDS- STAT

Af Karen Sjørup

I de senere år har man diskuteret "velfærdsstatens krise" i Danmark. Alle er tilsyneladende enige om, at der er noget galt, men hvad der er galt, er der mindre enighed om. Et af buddene har været, at kvindernes dominans i staten har skabt nye former for marginalisering blandt unge mænd og derigennem fremprovokeret nye anti-sociale macho-kulturer.

Opfattelsen af forholdet mellem kønnet og staten har i de vesteuropæske stater gennem de seneste knap halvandet hundrede år gennemløbet en bemærkelsesværdig udvikling fra "de borgerlige, parlamentariske demokratiers vugge" den franske revolution, hvor det borgerlige retssubjekt blev defineret som en fri mand, til den aktuelle, hvor den moderne universalistiske velfærdsstat - i det mindste i den danske udgave - bliver beskyldt for at være et kvindeligt projekt.

Fra et udgangspunkt, hvor parlamentarismen og den moderne stat blev betragtet som redskaber for den borgerlige mands frigørelseskrav fra kongemagten, den kirkelige og den feudale magtstruktur, til en aktuell situation, hvor individuelle frigørelseskrav - i hvert fald i Danmark - , som for tiden især udtrykkes af unge mænd, drejer sig om en højere grad af frihed fra velfærdsstatens formidling af den liberale individualisme gennem en påtvunget social solidaritet, der betragtes som en universaliserende klientgørelse.

Dette krav om frihed fra velfærd udtrykkes for tiden i en række skrifter. Som den nysudgivne bog fra fire unge socialdemokrater¹ og en række kronikker.² Men det er også noget, man allerede har taget konsekvensen af. Det gælder således Karen Jespersens forslag til ændring af bistandsloven, der forventes fremlagt i september 1996. Der er blevet varslet en tvedelt lov med et apparat for de overvejende selvhjulpne i en lov om aktiv socialpolitik (kontanthjælp, revalidering og aktivering), og et andet for tildelingen af ydelser til de mere varigt offentligt forsørgede, en lov om social service (døgnpleje, hjemmehjælp, hjælpemidler og tilsyn med børn og unge).

Mange føler sig i dag indespærret i et system, hvor statens omfordeling lægger stort beslag på samfundets samlede ressourcer. De mener, at en meget stor del af de skatte kroner, som den enkelte afleverer, leveres tilbage til den samme, men nu i form af statslige og kommunale servicere, hvis nytte for den enkelte hverken er synlig eller underkastet et personligt

valg. Nogle mener, at man ikke bør give rige forældre børnechecks og heller ikke give folk med en rigelig pensionsopsparing folkepension. Samtidig udtrykkes det, at der heller ikke er forbundet noget moralsk-etisk ansvar til modtagelsen af offentlige omfordelingsydelser: Man får at vide, at man er dum, hvis man ikke efterspørger ydelser eller servicier, som man har et legalt "krav" på.

Dermed bryder man med de idealer, som blev så stærkt understreget i 1950'erne med folkepensionen, at enhver skulle modtage den, så den ikke skulle føles som fattighjælp. Og man bryder med idealerne fra bistandslovens gennemførelse i 1970'erne, som tilskrev alle samme behandling og ret til med statens og kommunens hjælp at fastholde det tilvante økonomiske niveau ved indkomstbortfald. Man kan dog med stor ret hævde, at bistandslovens meget "flotte" løfter om fastholdelse af det økonomiske niveau baseret på skønsprikket, om opsøgende og forebyggende socialt arbejde, aldrig blev en realitet. Loven var mange år under vejs, og da den endelig blev vedtaget, havde oliekrisen og den følgende krise for industrisamfundets vækstoptimisme allerede revet forudsætningerne bort under den.

Der tales også i dag om tilskuerdemokrati, om politikerlede og om den politiske diskussionskulturs død. Vi kan følge de politiske handlinger i tv, men føler ikke, det er noget, vi har indflydelse på. Færre og færre er medlemmer af politiske partier, som på deres side mere og mere bliver varmestuer for raske pensionister og forhærdede brokkehoveder. Kandidater til parlamentariske poster vælges derfor af stadig færre. Samtidig med at kritikere af den politiske kultur hævder, at vi i dag har en række diminutiv forskellige socialdemokratiske partier.³

Kvinder unge som gamle - er i dag langt mere end mænd identificeret med velfærdsstaten gennem de offentlige servicier: Vi bruger dem mere, idet vi føder børn og lever længere. Vi er mere afhængige af dem, idet vi har en lavere livsindkomst end mænd, og vi er i høj grad også leverandører af dem, i og med godt og vel halvdelen af den kvindelige arbejdsstyrke er ansat i det offentlige.

Dette afspejler sig også i kvinder og mænds politiske tilhørsforhold, kvinder stemmer i højere grad end mænd på velfærdsydelser-venlige partier og mænd på de liberalistiske. Kvinder stemte tidligere overvejende "konservativt", nu stemmer de overvejende "venstreorienteret". Så generelt er kvinder vel mindre kritiske - eller har mindre grund til at være kritiske - overfor velfærdsstaten end mænd.

En patriarkalsk eller en matriarkalsk stat?

Når man, som f.eks. Anne Knudsen,⁴ taler om, at kvinder i dag dominerer staten, menes dermed, at kvinder som lønarbejdere og professionelle i offentlige serviceinstitutioner (skoler, bistandskontorer, sociale institutioner) fremmer bestemte "kvindelige" normer og adfærdregler for den sociale omgang. At kvinder præger den pædagogiske praksis i retning af aggressionshæmning, samarbejde og fredelighed, og at kvinder fastsætter udbetaling af overførselsydelser osv.

Man taler også om, at kvinder bevæger sig ind i de videregående uddannelser i et omfang, der på længere sigt vil medføre, at kvindernes uddannelsesniveau langt overskrider mændenes især på områder som socialvidenskaberne, medicin, jura, humaniora og teologi.

Anne Knudsen hævder således:

"Man kunne derfor udmærket forestille sig, at offentlig forvaltning sammen med uddannelse, sundhed og service i fremtiden ville blive næsten rent kvindelige felter, hvor de få mænd, der arbejdede, ville have valget mellem kvindernes stil (med deraf følgende mulige identitetsproblemer) og utilpasset originalitet, Hvis det bliver tilfældet, får det forstærkende virkning på tendensen til at identificere disse områder med kvinder. Det får virkninger for rekrutteringen til dem - og for områdernes brugerflader. Aggression mod 'formyndersamfundet' bliver allerede nu sammenblandet med en generaliseret aggression mod kvinder og kvindelige værdier."⁵

Politologiske kvindeforskere har imidlertid helt modsat hævdet, at staten og det offentlige udgør et offentligt patriarkat, der har overtaget familiepatriarkens rolle som den magtinstans, kvinder er underlagt og afhængige af. Walby skriver således:

"kvinder er kommet ind i den offentlige sfære, men ikke på lige vilkår. De er nu til stede i det betalte arbejde, i staten og den offentlige kulturinstitutioner. Men de er undertrykte inden for dem. Ydermere fortsætter deres undertrykkelse i hjemmets arbejdsdeling, i den seksuelle praksis og som modtagere af mandlig vold. De private og offentlige former for patriarkat udgør et kontinuum snarere end en skarp dikotomi. (Min oversættelse, KS)⁷

Walby ser således, med udgangspunkt i engelske forhold, det offentlige patriarkat som en direkte forlængelse af det private, mens Siim & Borchorst, med en dansk baggrund mener, at udviklingen af velfærdsstaten har forandret magtforholdet mellem kønnene. De opfatter dog stadig kvinders forhold til staten som primært et afhængighedsforhold, idet de skriver:

"I dag er mændenes rolle som forsørgere således svækket og kvindens lønmodtager- og klientstatus tilsvarende styrket. Det giver kvinderne lidt mere del i magten, men grundlæggende er staten stadig en formynderstat overfor kvinder. Kvinder bliver mindre afhængige af individuelle mænd økonomisk og psykologisk, men i stedet bliver de mere afhængige af staten. Da den korporativistiske stat stadig er et mandligt system er staten grundlæggende patriarkalsk." (Borchorst & Siim 1984 s. 35)

Her taler man om en korporativistisk stat, en stat, som overvejende styres teknisk-økonomisk af mænd: af mandligt dominerede korporative organisationer (LO, KL, AD osv), af mandlige ministre, departementchefer, forvaltningschefer, skoleinspektører, socialchefer osv.

Blandt politologiske kvindeforskere er der dog en tendens til, at denne opfattelse opløses

her i 1990'erne. Nu formulerer Siim på afstand af 1980'erne marxistisk-feministiske teoretiseringen tre tendenser i analyser af forholdet mellem staten om kønnet. Nemlig:

1. Tesen om det offentlige patriarkat.
2. Den maternalistiske tese, der opfatter kvinders omsorgsetik, som den særlige ressource kvinder baserer deres politiske medborgerskab på.
3. Den pluralistiske tese, der tematiserer mangfoldigheden i kvinders erfaringer og politiske praksis, og dermed også bryder den biologistiske identifikation af kvinder med moderskab.⁸

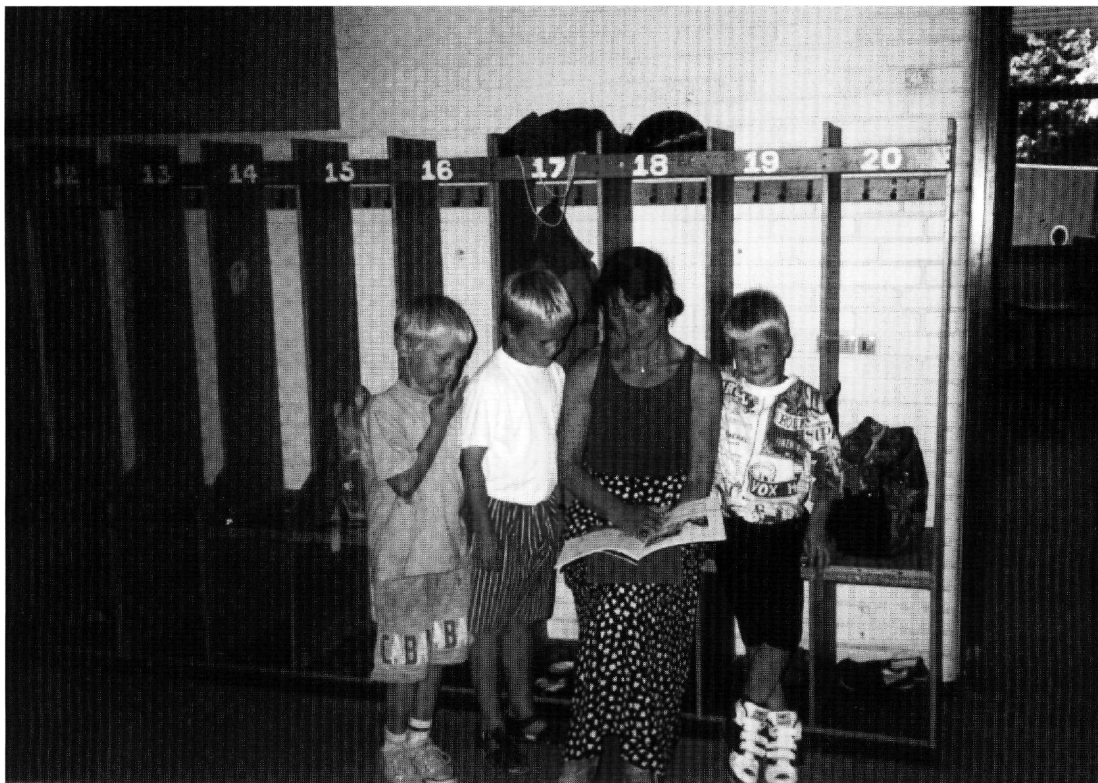
Ikke mindst inspireret af den norske politolog Helga Hernes, som i 1987 anvendte betegnelsen en "kvindevenlig stat" på de nordiske velfærdsstater⁹, udviklede danske politologiske kvindeforskere en opfattelse af:

At der er sket en gradvis politisk empowerment af kvinder i de skandinaviske velfærdsstater, mellem statsfeminisme, 'feminism from above' og kvinders politiske mobilisering 'feminism from below. (Christensen & Siim, 1995¹⁰)

Der argumenteres således nu for, at "feminiseringen af institutionerne har styrket kvindernes 'magt til' at handle kollektivt for at forandre de politiske institutioner".¹¹ Man mener altså, at kvinders politiske medborgerskab er i stand til at modificere det offentlige patriarkat. Men det er stadig den politiske sfære, der opfattes som udgangspunktet for handling og magt.

Det magtbegreb, som Anne Knudsen opererer med i sin analyse, er et ganske andet. Det er, som jeg siden vil komme nærmere ind på, et diskursivt magtbegreb. Et magtbegreb, hvor magten ikke alene forstås som politisk parlamentarisk magt men også som den magt, som læreren udøver over eleven, den magt, som socialrådgiveren udøver over bistandsklienten osv. Endelig er det en refleksiv magt. D.v.s. at magten ikke eksisterer uden at den, som den udøves over, selv "spiller" med.

Der er altså her to forskellige opfattelser på

Arbejdet i daginstitutionerne er mest et kvindejob. Billedet er fra Skolefritidsordningen, Regnbuen, Tjørnehøjskolen i Brøndbyvester, 1995. (Foto, privateje)

spil, hvor den ene hævder, at den moderne universaliserende velfærdsstat er et matriarkalsk projekt og en anden omvendt hævder, at den er et patriarkalsk projekt. Og så er der en tredje, der ikke argumenterer med kønnet som faktor, men som snarere mener, at den sociale solidaritet breder sig på bekostning af den personlige frihed. Det er den, som udtrykkes hos de tidligere nævnte unge radikalere og socialdemokrater. Det er imidlertid ikke en opfattelse jeg vil komme nærmere ind på her.

Governmentaliteten

Jeg vil her hævde, at de to førstnævnte tilsyneladende modstridende opfattelser ikke er så uforenelige endda. At de udtrykker to forskellige magtpositioner i det borgerlige parlamenta-

riske demokrati: På den ene side borgerens autonome politiske og økonomiske rettigheder og på den anden side sikringen af den sociale sammenhængskraft - og disse to positioners sammenhæng med kønnet.

Kvinder blev ved de parlamentariske demokratiers fødsel nægtet retten til individuelle politiske og økonomiske rettigheder og givet en særlig rolle i sikringen af den sociale sammenhængskraft, i og med det offentlige og det private blev adskilte sfærer. Den private sfære blev kvindernes, hvori de blev ansvarlige for husholdningen, børneopfostringen og den daglige overlevelse. Siden har kvinder tilkæmpet sig parlamentariske rettigheder, men uden at de nogen steder reelt er blevet faktisk helt ligestillet. Denne uligestilling har gennem de sidste 150 år været et væsentligt tema i feminismen.

Til gengæld kan man i forlængelse af Anne Knudsens standpunkt hævde, at kvinder efterhånden har tilkæmpet sig en anseelig andel af det, som den franske idéhistoriker Michel Foucault har kaldt den bio-politiske diskursmagt. D.v.s. magten over de videnskabelige diskurser og praksis'er, der forvalter "det sociale", de mellem menneskelige forhold. De forhold, som tidligere betragtedes som en del af "det private liv", men som i dag i høj grad formidles af staten gennem videnskabelige diskurser. Det gælder omsorg, pleje, behandling af syge, uddannelse og opdragelse m.m.

Dette magt-videns regime over det menneskelige og det mellem menneskelige er ikke direkte forbundet med det parlamentariske demokrati men derimod indirekte gennem udskrivning af skatter til finansiering af et stadig større velfærdsapparat, og gennem politiske partiers ofte meget overordnede stillingtagen til indholdet i disse praksisser. Med dette perspektiv vil man ikke kunne tale om et "socialdemokratisk" velfærdsprojekt i en forstand, hvor de diskursive praksisser udgår fra det politiske system.

De formes snarere som professionelle magt-videns systemer, der vinder hegemoni i kraft af deres evne til at formidle den samfundsmæssige solidaritet og udvikle teknikker til at indsocialisere den enkelte i dette regime som fri og lige borger. Samtidig forhandles de løbende i en refleksiv proces mellem professionelle, praktikere, brugere og politikere. En proces med flere og flere medspillere, for som Foucault også siger, mangedobles bio-magtens aktører gennem velfærdsstatens fremvækst i antal i form af læger, socialarbejdere, pædagoger, psykologer, sociologer m.fl.

Det er i stigende grad kvinder, som i vort velfærdssamfund indtager disse poster. Generelt er kvinder i de yngre årgange blevet betydeligt mere veluddannede end deres mødre. Men det er stadig karakteristisk, at kvinder vælger fag, der har at gøre med mennesker, med sociale forhold, sundhed og undervisning. Samtidig er de hyppigere end mænd brugere af disse ydelser: de går mere i skole, er mere flittige forældre i daginstitutioner og skoler, er

hyppigere patienter, efterspørger flere sociale ydelser og bruger de offentlige kulturudbud.

Men i og med flere og flere kvinder samtidig selv har uddannelser og er ansatte i samme eller tilgrænsede fag, optræder de efterhånden mere som professionelle brugere af systemet. De er forældre, patienter og klienter, der for manges vedkommende er bio-magtagenter på tilgrænsende områder og derfor i stand til at indgå i en dialog med lægen, socialrådgiveren eller skolelæreren på samme niveau. Det gælder, når den kvindelige gymnasielærer er forælder i folkeskolen, sygeplejersken har sin gamle mor på plejehjem, eller når lægen selv er indlagt som patient.

Mænd kan naturligvis på samme måde optræde i dobbelte roller, men det at kvinder ser ud til hyppigere at udvikle denne form for "social kompetence" i kraft af deres valg af professioner og i kraft af deres mere aktive "brugerrolle". Mens mænd måske omvendt i højere grad forbinder sig til "det sociale" med en forestilling om et politisk autonomt individ, der dog ser sine indflydelse gennemskåret af uforståelige og 'illegitime' magtformer, når velfærdsstaten ser ud til at løbe løbsk i stadig hurtigere voksende sociale udgifter.

Det foucaultske begreb governmentalitet, som man kan oversætte til dansk som "regeringsmentalitet", udgør for mig et bud på en forståelse af dette forhold mellem det enkelte samfundsmedlem og den moderne statsmagt. Begrebet antyder, at det er en form for regering, der forudsætter, at samfundsborgernes mentalitet både accepterer og medvirker til magtens opretholdelse. At magten kommer både ovenfra og nedenfra. For mig at se overskrider dette syn på den moderne statsmagt både den liberalistiske forestilling om det parlamentariske demokrati som formidleren af folkeviljen mellem de suveræne individer over i staten, og de marxistiske forestillinger om staten som enten kampplads for klassekonflikter eller som et relativt uafhængigt niveau.

For Foucault kommer magten før staten. Magten er ikke et resultat af staten, men omvendt består staten i evnen til at udøve magten gennem visse teknikker og institutioner¹².

Den franske idéhistoriker Michel Foucault (1926-84).

Foucault bruger begrebet det moderne "episteme" for et udtrykke det samlede idékompleks, den magtform består af en særlig relation mellem viden og magt, der findes i videnskaberne om mennesket selv: Medicin, psykiatri, kriminologi, sociologi. Videnskaber, der placerer det moderne menneske i den dobbeltrolle, at det på en gang er subjekt og objekt for magt¹³. Og her er humanvidenskaberne ligesom psykologien en effektiv måde at integrere kroppene i de moderne magt-videnstrukturer, og deres fundament er grundlæggende set moralsk¹⁴.

Det er således ikke blot mentaliteten eller bevidstheden, som underlægges det moderne regeringsrationale, det samme gælder kroppene, som underkastes en videnskabelig overvågelse og disciplinering, indtil det moderne menneske lærer at styre sin krop gennem bekendelsen, terapien og accepten af marginaliseringen.

Begrebet governmentality sammenskriver

det "at regere" med det "folk tænker", magten og bevidstheden ud fra en opfattelsen af, at det moderne regeringsrationale netop hviler på folkets accept af magten. Det vil også sige, at magten udøves over frie og frittænkende individer, men at samtidig statsmagten indeholder teknikker til at regere de frittænkende individer. Som Anni Greve¹⁵ udtrykker det:

"Liberalismen er afhængig af frie, autonome individer og søger derfor også at forme (civilisere) denne frihed socialt. Det moderne individs dannelse sker i mangesidige og socialt forbundne anordninger (dispositifs), der lægger forskellige sider af livet til rette; apparater, der netop ikke kan forstås ud fra en polarisering af det offentlige og det private eller af stat og civilsamfund."

Det afgørende for den historiske udvikling af det moderne regeringsrationale i 1800-tallet

var, at den simple husholdningsmodel for styring af staten, hvor kongen anså sig for en streng far for sine undersåtter og betragtede sit land som et territorie, i stigende grad blev utilstrækkelig. Det blev den, fordi den ikke indeholdt midler til at kende og forstå de individer, som regeringen udøvedes over - ikke mindst, når folket havde afsat kongen eller begrænset hans magt, og Gud ikke længere blev anset for udgangspunkt for al visdom. Menneskene måtte forstå sig selv og hinanden for at kunne regere. Derfor udvikles en række teknikker til at begribe befolkning i stedet for territorie. Teknikker som demografi og statistik og siden pædagogik, medicin og psykologi.¹⁶

Det foucaultske begreb "biomagt" eller "bio-politik" understreger yderligere det fænomen, at regeringskunsten, der i det oplyste enevældes dage bestod i at beherske territorier gennem terror, udskrivning af skatter og soldater, i det moderne samfund er baseret på den diskursive styring af mennesker gennem tre magtteknikker¹⁷:

Som den første de opdelingspraktikker, hvorigennem den enkelte definerer sig selv gennem afgrænsningen fra de gale, de syge, de kriminelle, de homoseksuelle - eller ved at bekende sig til en af disse grupper. Hermed konstrueres det anderledes som en kontrol- og disciplineringsteknik.

Som den anden de klassificeringspraktikker i statistik, demografi, biologi, hvorunder det enkelte individ placeres og tælles i en bestemt kategori og forventes at agere i overensstemmelse med denne: Som en socialdemokrat, en kvinde, et barn eller en jøde. Angsten for overbefolkning, eller det modsatte mangelen på soldater eller arbejdere, nødvendiggjorde denne form for befolkningsøkonomi.

Endelig som den tredje det, som Foucault kalder "det moderne pastorale", omformningen af det religiøse skriftemål til den bekendelsesstrategi, hvorigennem de moderne adfærdsvidenskaber kræver, at den enkelte taler om sig selv. Det sker ikke mindst gennem psykoanalysens italesættelse af individet som seksualiseret subjekt, gennem individets selv-italesættelse

hvorigennem den enkelte italesætter det ubevidste, begæret og realiserer den selv begrænsningens etik, der karakteriserer individet i det stærkt diskurserede moderne samfund. En strategi, som yderligere accelereres i vort TV-medie dominerede samfund, hvor man skal kunne optræde i Miehé-Renard'ernes eller Pernille Ålunds tv-iscenesatte selvbekendelsesshows som den selvregulerede alkoholiker, aborterende kvinde, skilsmissekandidat eller incestoffer. Det etiske krav er, at offentligheden har ret til sandheden, og sandheden om selvet er seksualiseret.

Grundforestillingen i det moderne regeringsrationale er alligevel dybest set i modsætning til forestillingen om det autonome individ, der er den anden side af den samme regeringsrationale. Det parlamentariske demokrati, som forudsætter anerkendelsen af alle individer i samfundet som frie og lige borgere, må samtidig se denne frihed og lighed udfoldet inden for snævre rammer for, hvad der overhovedet kan siges og tænkes. Det opererer med en abstrakt individualisme, der bygger på den franske revolutions borgeres krav på "Frihed, lighed og broderskab". Det vil sige eksistensen af et universelt subjekt, et transcendent subjekt, der legemliggør den fælles folkevilje og repræsenterer et - fraværende - guddommeligt princip. Det er dette subjekt, som Foucault anser for tomt.¹⁸

Det er i det repræsentative demokrati, som frie og lige borgere, vi normalt forstår vores egen individuelle evne til at påvirke magten, al anden magt opfattes som stående uden for det enkelte menneske. Men det er netop denne forestilling, som jeg her-med Foucault i hånden, vil forsøge at påvise er fordrejet. De biopolitikker udgør tilsammen det moderne videns-magt regime, der virker både indefra og udefra. Eller mere præcist: Det er gennem denne form for magt, mange af os for alvor er magtfulde gennem vort daglige arbejde og private praksis.

Den enkelte taler sig selv ind i de praksisser, som styrer og begrænser friheden, når han/hun tror at tale aller mest privat om sig selv. Men samtidig udfolder vi os i et refleksivt rum, hvor

vi føler, at vi kan og skal tale om det hele. Mennesket reflekterer og subjektiverer dermed sig selv i det magtregime, som i så høj grad kan karakteriseres som biopolitisk.

Dette kan for optimisten ses som en social kompetence, hvor vi i stigende grad forstår og kender de videnskabelige termer, og forbinder dem til vort eget liv. Det gælder i særlig grad kvinderne, at de får en sådan social kompetence og også nyder at udfolde den reflektivt i snakke-tv-programmer, undervisningssammenhænge eller ugeblade. For den pessimistiske kan det ses som en total-styring, som ingen kan gøre oprør mod, fordi det ville være et oprør mod sig selv — jeg opfatter nok den brede kategori "mænd" som pessimisterne i dag.

Feminismen

Feminismen er i den moderne europæiske historie tæt forbundet med opkomsten og udviklingen af forestillingen om det autonome individ. Ikke mindst fordi kvinder ikke automatisk tildeltes rollen som autonomt individ men snarere tværtimod kom til at repræsentere en indbygget modsætning i hele frihedsopfattelsen, og samtidig tildeltes kvinderne også en særlig rolle i forhold til sikringen af den sociale solidaritet gennem familien.

Ligesom kvinderne i dag spiller en væsentlig rolle i udfoldelsen af de moderne bio-politikker, har feminismen også spillet en rolle i udviklingen af en statsform, hvor det militære territoriale forsvar i stadig højere grad viger for bio-magten på den ene side og det liberale individ på den anden side.

Feminismen kan beskrives i tre bølger, der ikke kronologisk afløser hinanden men derimod overlapper og til en vis grad også bekæmper hinanden:

1. Den borgerlige, stemmeretsforkæmpende. En bevægelse som udløstes af det indbyggede dilemma i de parlamentariske demokratier, at man først i begyndelsen af det 20. århundrede anerkendte kvinder som autonome subjekter, mens den besiddende mand i de fleste euro-

pæiske lande fik parlamentariske rettigheder gennem de borgerlige revolutioner i 1848-49, (i Danmark gennem Grundlovens vedtagelse). Man kan således tale om, at husstanden i det tidlige parlamentariske demokrati stadig ansås for den politiske enhed, ligesom den var den økonomiske enhed. Men det var i diametral modsætning til tidens individualitets-ideal.

2. Den filantropiske feminisme, som affødt af de borgerlige revolutioners af to adskilte sfærer med køns karakter, nemlig den mandlige offentlige sfære, hvor økonomiske og politiske rettigheder herskede, og den private sfære, som politisk og økonomisk var underlagt den offentlige, men som ikke desto mindre forvaltede den husholdningsmæssige side af individernes liv i en verden, hvor den offentlige sfære blev stadig vanskeligere at afgrænse overfor den private sfære.

Denne trussel fra den offentlige verden, som ikke mindst blev synlig i forholdet mellem borgerskabsfamilierne og deres tjenestefolk udløste den filantropiske feminisme, som i det 20. århundrede institutionaliseredes i stadig større omfang (i et vist konkurrenceforhold med den socialdemokratiske bevægelse). Til den filantropiske feminisme er knyttet en særartsopfattelse, der betragtede kønnenes særart og deres tilknytning til separate sfærer som en forudsætning for opretholdelse af social orden. Samtidig kan den filantropiske feminisme også siges at være knyttet til bio-magtes udvikling af videnskabelige teknikker (hospitalsvæsenet, social forsorg, almen medicin og uddannelsesvæsen), hvorigennem mennesket gør sig selv til subjekt og objekt for styring.

3. Den socialistiske feminisme, der inspireret af den utopiske socialisme kæmpede for socialisering af husholdningen og moderskabet gennem spisehuse, børnehuse, fri kærlighed osv. Den var i den første bølge uløseligt knyttet til den mandlige forestilling om individets frigørelse, om det autonome og rationelle individ, med kvinders krav om borgerlige rettigheder, netop på grund af, at kvinden gennem hele den moderne statsdannelse har været en parlamentarismens selvmodsigelse. I første omgang,

fordi kvinder gennem deres anderledeshed udtrykker "den anden" som også er en nødvendig kategori for det universelle subjekt. "Det kvindelige er blevet diskursivt produceret i og som modsætning til den abstrakte individualisme".¹⁹

Den borgerlige ligeretsfeminisme

Men forestillingen om individet var, som allerede nævnt, modsætningsfuld: På den ene side repræsenterer individet det almenmenneskelige, på den anden side var det et særegent væsen, et unikt væsen, forskelligt fra alle andre. Den første definition blev brugt af oplysningsfilosoffer og revolutionspolitikere til at argumentere for naturlige og universelle menneskerettigheder som frihed, ejendom og lykke.

Den anden blev synlig, når så forskellige filosoffer som Diderot og Rousseau udtrykte begrebet om "selvet" i modsætning til "den anden", som dermed kom til at udtrykke "selvets" særlige kvaliteter. Disse to forestillinger varierede op gennem det 19. og 20. århundrede: Oprindeligt blev forestillingen om individet formuleret i modsætning til de feudale rettigheder, i slutningen af det 19. årh. blev individet defineret ikke i modsætning til men som et produkt af samfundet.

I midten af det 20. århundrede blev individet formuleret i modsætning til massen, som blev resultatet af massedemokratiet²⁰. Man kunne vel også sige, at oppositionen mellem de to opfattelser af individet blev radikaliseret ved, at individet viste sig som mindre unikt i 1930'erne med udviklingen af totalitære bevægelser. Eliten skabte modsætningen i sig selv gennem foragten for "den anden". Dermed manglede den respekt for den andens individualitet, som ellers var forudsætningen for respekten for dens egen. Samtidig blev kvinden identificeret som "den anden", som massen, som den ikkereflektende forbruger af massekulturens udbud, som massesuggestionens medløber.

Joan Scott skriver, at "kvinden ikke var et individ, på grund af hendes åbenlyse ikke-identitet med den menneskelige proto-type, hun var

den anden (hvis begær, begæret for hvem) bekræfter (det mandlige) individs individualitet"²¹. Scott refererer Durkheim for, med begrebet om den organiske solidaritet, at opbygge en forestilling om det conjugale samfund, der har kvinders anderledeshed som forudsætning for social harmoni. Durkheim forudsatte samtidig et hierarkisk forhold mellem kønnene, og at kvinderne trak sig helt tilbage fra det politiske liv for at hellige sig familien.

Det er for Foucault et væsentligt anliggende at udforske det subjektbegreb, som liberalismen hviler på. På den ene side er der for ham ikke noget sådant som et autonomt subjekt. Begrebet menneske som essentielt fænomen eksisterer ikke for Foucault, mennesket er "tomt".

Der eksisterer ikke et autonomt meningsskabende individ uden for de diskursive vidensregimer, mennesket er ifølge Foucault henvist til de videnssystemer, som det er skabt af. Ikke desto mindre udgør forestillingen om det liberale individ for Foucault en basis for individets selvopfattelse, som er fundamentalt for udviklingen af det moderne vidensmagt regime. Det er således hverken autonomt eller blot prisgivet sin skæbne men placeret inden for rammer, der udstikker grænserne for, hvad der kan siges og tænkes inden for det bestemte episteme.

Den filantropiske feminisme

Filantropien udvikledes i Nordeuropa som et svar på en række problemer med social nød men også som et borgerligt svar på de kommunistiske strømninger. En inspirationskilde blev, ifølge Lützen,²² den tyske protestantiske præst Johan Hinrich Wichern, der i revolutionsåret skrev sit protestantiske manifest som svar på Marx' og Engels' kommunistiske manifest. Såvel frisættelsen af arbejdskraft fra landbruget som laugenes opløsning førte til hjemløshed og fattigdom og fremmanede kommunismens spøgelse. Det skabte i Danmark behovet for videreudvikling af Fattigplanen fra 1799 i retning af bespisning af fattige og opførelse af arbejderboliger. Filantropisk feminisme er knyttet til denne periode, men den er samtidig i langt højere grad knyttet til en forestilling om

kvindelighed som særart og til en historisk situation, hvor der er sket en adskillelse af kønnenes livssfære. Mænd identificeres med det offentlige rum og kvinder med det private. Borgerskabets kvinder så det således som deres opgave at udføre filantropisk arbejde. Men samtidig indeholdt filantropien også en sikring af den sociale solidaritet i en tid, hvor denne endnu ikke anerkendtes som et statsligt anliggende. Som Lützen har fremhævet:

"Middelklassen havde i midten af 1800-tallet udviklet en forestilling om hjemmet som samfundets bedste værn og som rammen om kærlighed, intimitet og fred. I et hjem blev de gode dyder udviklet og vedligeholdt, og her lærte hvert køn sin kønsrolle. Hvor faderen var familiens overhoved, var moderen hjemmets vogter, for kvindens plads var i hjemmet, og her opholdt hun sig hele dagen som børnenes moralske og religiøse opdrager, mens faderen var borte på sit arbejde"²³.

Denne forestilling om hjemmet og kønnenes respektive roller blev fremholdt som ideal også for den fattige familie, ligesom det blev model for organiseringen af de filantropiske "hjem" som mødre hjem, børnehjem, aldershjem og hjem for faldne kvinder.

Men netop denne oppositionering af kvinder og mænds livssfærer lagde kimen til sin egen ophævelse gennem de hundrede år fra midten af 1800-tallet til midten af 1900-tallet. Det begyndte som den matriarkalske filantropi, som Tinne Vammen²⁴ har beskrevet, og som omfatter madmoderens ansvar i byhusholdningen for tjenestepigens familie og for hendes brug af sin "fri tid".

Den matriarkalske filantropi blev siden institutionaliseret i religiøs filantropi, sådan som bl.a. Karin Lützen²⁵ og Hilda Rømer Christensen²⁶ har beskrevet det i forbindelse med "de faldne" kvinder som bykulturens nye billede på den seksuelt handlende kvinde eller blot frie kvinde og i forbindelse med KFUKs dannelse af et kollektivt fritidshjem for de "immigrerende" landkvinder.

En række af de institutioner, som oprettedes

i dette religiøst filantropiske miljø overgik siden i amtsligt-, kommunalt og statsligt regi til at blive offentlige serviceydelser bl.a. i forbindelse med socialreformen og siden i forbindelse med bistandsloven.

Også en institution som Natalie Zahles pigeskoler, der ganske vist ikke kan omfattes under begrebet filantropi, indeholdt, som Birgitte Possing²⁷ så levende har fremlagt det, netop dette skisma mellem særart og lighed for kvinder. Et skisma, som i særlig grad må præge uddannelsesinstitutionens placering som formidler mellem familie og stat, samt mellem barndom og arbejdsliv. Institutioner, der begyndte som pigeskoler, som skulle opdrage pigerne til romantikkens domesticerede kvindeideal, førtes efterhånden over i en omfattende uddannelsesbølge, og udklækkede siden en betragtelig del af stemmeretskampens pionerer.

Således bar kvinders tidlige udelukkelse fra den politiske sfære kimen til kvinders væsentlige rolle i den stat, som i løbet af det 20. århundrede skulle gå fra at være en militært domineret nationalstat til en omfordelingsorienteret eller bio-politisk orienteret velfærdsstat.

Den tidligere Foucault-medarbejder, sociologen Jacques Donzelot²⁸ har - med udgangspunkt i franske forhold - forsøgt historisk at vise alliancen mellem de fremvoksende videnskabelige diskurser om mennesket og husmoderen. I form af det han har kaldt alliancen mellem husmoderen og lægen og mellem præsten og husmoderen, som aftager af den feudale "uprofessionelle" filantropi og som led i det offentlige voksende kontrol med ikke mindst børnenes pasning og dermed også familiepatriarkens voksende afmægtighed i forhold til sit hus.

Dermed viser han også, at det 19. århundredes filantropi ikke blot var "hattedamernes" aflad over for en fattig befolkning, men at den var nøje forbundet til fremvæksten af de videnskabelige disciplineringsformer. Og at der på denne måde skabes et kontinuum fra den frie og lige borger til de videnskabelige velfærds-teknikker, som senere går direkte over i velfærdsstatens sociale foranstaltninger. Og

dermed er der også et kontinuum fra kvindernes udelukkelse fra den offentlige sfære til deres nutidige væsentlige rolle i samme.

I tråd hermed mener jeg, at Bente Rosenbeck²⁹ i sit arbejde i "Kvindekøn" og "Kroppens politik", hvor hun fokuserer på kvindekroppens underlæggelse under den moderne gynækologi i for høj grad fastnagler kvinden til objektrollen og gynækologien til patriarken. Selvom det er uomtvisteligt, at kvindekroppen i starten af dette århundrede blev central i videnskabernes udforskning af det anderledes, så er det lige så åbenlyst, at kvinder ret tidligt bevægede sig ind i andre dele af den medicinske diskurs. Det gjorde de blandt andet som skolelæger, og dermed også blev subjekter i diskursens underlæggelse af barnekroppen.

Folkehjemmet og den utopisk socialistiske feminisme

Den tredje tendens i feminismen er den socialistiske. Denne feminisme kom til udtryk i arbejderbevægelsens kvinders kamp for lige adgang til arbejde, kampen for adgang til prævention og siden adgangen til fri abort. Men den socialistiske kvindekamp blev her i landet allerede tidligt primært underlagt en overordnet socialdemokratisk politik, således at bl.a. kampen for prævention og fri abort i mellemkrigstiden førtes af det kommunistisk dominerede Arbejderkvindernes Oplysningsforening.

Yvonne Hirdman³⁰ har forfægtet den tese, at den utopiske socialisme havde stor indflydelse på den svenske socialdemokratiske "folkehjemspolitik" og det dermed forbundne syn på familien og kønnet. Hun har således argumenteret for, at den utopiske socialisme dannede forbillede for de svenske "socialingeniører" og svenske folkehjemstanke, som vandt frem i mellemkrigstiden og som også påvirkede den danske socialreform i 1933 og siden dansk boligpolitik i begyndelsen af 1950'erne.

Grundlaget for denne tankegang blev i den svenske udgave navnlig lagt af ægteparret Myrdal, som argumenterede for en offentlig organisering af boligområder med vaskehuse og spi-

sestuer, i samklang med funktionalismens idealer om en funktionel og lys og luftig bolig med separate soveceller til børn og voksne, professionalisering af barnepleje og kvinders frigørelse fra særlige forpligtelse i forhold til moderskabet.

Denne tro på videnskabens evne til at styre de menneskelige forhold var udover den utopiske tanke også stærkt inspireret af den socialbiologiske opfattelse af degeneration³¹ som en af de største farer mod menneskeslægten fortsatte beståen, og dette banede vej for den danske socialreforms professionalisering af områder, der hidtil var blevet varetaget i familial eller religiøs-filantropisk regi. Det samme videnskabelige og socialbiologiske baggrund havde den danske socialreform fra 1933, der dannede grundlaget for udviklingen af den danske universalistiske velfærdsstat i efterkrigstiden.

Der er her på den ene side tale om, at alle har lige adgang til velfærdsstatslige ydelser, og på den anden side tale om en voldsom professionalisering bl.a. gennem opbygning af nye uddannelser og dermed en større satsning på uddannet personale. Familien og det religiøse kald blev nu betragtet som uprofessionelt.

Samtidig sker der den modsatrettede bevægelse, som Sennett³² har peget på. Nemlig den udvikling, at offentligheden i voksende grad underlægges privathedens normer. Efterhånden bliver det normen, at socialrådgiveren eller lægen skal kunne tale med klienten eller patienten som med sin bedste ven. At repræsentanten for det offentlige eller for de videnskabelige diskurser ikke bør dække sig bag en bureaukratisk eller professionel maske.

Dette indeholder siden og navnlig efter 1970'erne oprørets og kvindebevægelsens opgør med de patriarkalske autoriteter tilsvarende en omfattende afpatriarkalisering, med professorvældets, mestervældets og huspatriarkens afsvækkede magtstatus bl.a. som resultat af, at flere kvinder har fået adgang til professionerne. Den refleksivitet, som jeg tidligere har nævnt som en del af den moderne velfærdsstats magtudfoldelse hviler således på en gang på en professionalisering og en afprofessionalisering.

Afslutning: Statsfeminisme og velfærdsstat

Efter min opfattelse har den politologiske kvindeforskning i for høj grad fokuseret på den hierarkiske privat/offentligheds dikotomi, der prægede kønnes respektive sfære i det 19. århundrede, uden at medtænke den overskridelse af samme, som allerede den religiøse filantropi var et udtryk for. Allerede i parlamentarisismens tidligste barndom modificeredes kvinders binding til børnene og hjemmet gennem filantropien, og siden professionaliseredes denne i de biopolitiske diskurser.

Hermed overtager kvindeforskningen det liberale subjekt-ideal, og den dermed forbundne opfattelse af politisk magt som den magt, der udfoldes i det parlamentariske system. Dermed undlader man at analysere sammenhængen mellem dette offentlige rum og det private gennem dannelsen af et nyt socialt rum, en ny organisering af "det sociale". Og det er i denne organisering af "det sociale", at kvinderne i så høj grad udfolder sig, først i filantropien og siden i velfærdsstatslige institutioner.

Men opfattelsen af, at kvinderne ikke har været og er til stede i velfærdsstatens nutidshistorie bekræftes i høj grad af historieskrivningen om samme³³. Her finder man kun med ganske få undtagelser kvinder nævnt blandt efterkrigstidens velfærdsstats fædre.

Man har i kvindeforskningen talt om familiens funktionstømning. Samtidig hævder jeg, at det offentlige rum er blevet underlagt privatthedens normer. Politik er blevet et fænomen, der mere og mere handler om de nationaløkonomiske overvejelser i en tid med voksende international konkurrence. Man kan vel yderligere sige om det sidste, at politikken på den ene side er blevet internationaliseret i og med nationalstaternes svindende betydning, og på den anden side, at nationalstaten som velfærdsstat er blevet særdeles dominerende i og med dens omfattende omfordelingsfunktioner - som vel også samtidig udgør dens legitimitet og forskellighed.

De danske kvinders modstand mod EU, som jo har givet genlyd over hele Europa, har således i mindre grad at gøre med en pludselig

opblomstren i nationalfølelsen sådan som man ellers gerne vil udlægge den i EU, og dermed en konservativ tendens. Den har snarere at gøre med angsten for at miste de omfattende omfordelingsydelse og det sociale rum, som i så høj grad er kvinders magtbastion i det moderne Danmark, men som også klæber til os som en kraftig kønsarbejdsdeling knyttet direkte til den politiske sfære og kvinders og mænds vidt forskellige tilgang til politikken.

Når man med et vist held i dag kan komme af sted med at hævde, at kvinderne dominerer velfærdsstaten, så er det måske fordi, kvinder er langt mere veltilpasse i det velfærdsstatslige system og dets institutioner end mænd. Kvinder har i så stærkt voksende hast fået adgang til at tage del i den reflektive diskursive praksis, som i en vis forstand leder den demokratiske proces uden om de institutioner, vi er vant til at betragte som demokratiets institutioner, men som samtidig kvinder har kæmpet så voldsomt for at få adgang til gennem 150 år og kun med begrænset succes.

Samtidig er en stor del af 1970'ernes feministiske praksis gennem professionaliseringen af kvinder blevet ledt ind i staten som statsfeministiske praksis'er: Et ligestillingsorienteret skole- og uddannelsessystem, et socialt hjælpesystem præget af feminismens sociale normer, en ligestillingspolitik i det offentliges arbejdsmarkeds- og karrieresystem. Imidlertid har andre statslige praksis'er stort set kunnet undgå "feminiseringen". Det gælder således områder som international politik, finanspolitik, sikkerhedspolitik. Områder der er karakteriseret ved langt mindre reflektive praksisformer og mere hierarkisk struktur - og flere mandlige beslutningstagere.

Noter

1. Juul Christensen, Jan et al.: Tilbage til friheden: Den eneste vej frem for socialdemokratiet. København. Fremad 1996.
2. Bl.a. Petersen, Morten Helveg et. al.: Afskaf folkepensionen. Politikens Kronik d. 12. september 1996.
3. Bl.a. Henning Fonsmark i Historien om den danske utopi København 1990.

4. Knudsen, Anne: Ligestilling eller kvindeliggørelse af kulturen, i Kvinder, Køn og Forskning 3/94. København 1994.
5. Samme som note 4.
6. Det gælder bl.a. Borscorst, Anette & Siim, Birte: Kvinder i velfærdsstaten. Aalborg Universitetsforlag 1984 og Walby, Sylvia: Theorizing Patriarchy. Blackwell, Oxford 1990.
7. Walby op.cit, s. 180.
8. Siim, Birte: Køn, medborgerskab og magt. Kvinder, køn og forskning nr. 3/1994.
9. Hernes, Helga: Welfare State and Women Power. Norwegian University Press. Oslo 1987.
10. Christensen, Anne-Dorte & Siim, Birte: Magt og medborgerskab - Et feministisk perspektiv på frihed. Grus nr. 45 1995.
11. Samme s. 81.
12. Deleuze, Gillis: Foucault. Symposion Bokförlag. Stockholm 1990.
13. Heede, Dag: Det tomme menneske. Museum Tusulanum, København 1992.
14. Samme s. 78.
15. Greve, Anni: Ideer om styring, Michel Foucault og Jacques Donzclot. Dansk Sociologi, nr.3/6. København 1995 s.61.
16. Foucault, Michel: Governmentality. i: Burchell, Graham, Gordon og Miller red. The Foucault Effect. Studies in Governmentalities. London Wheatsheaf Harvester 1991.
17. Rabinow, Poul(Red): The Foucault Reader. An Introduction to Foucault's Thoughts. Random House Toronto 1984.
18. Det er også baggrunden for, at Dag Heede har kaldt sin danske præsentation af Foucaults tanker: Det tomme menneske. Museum Tusulanum. København 1992.
19. Scott, Joan Wallash: Universalism and the History of Feminism. Differences: A Journal of Feminist Cultural Studies. 7.1. 1995 s. 1.
20. Samme s. 2.
21. Samme s. 5.
22. Lützen, Karin: Velgørenhed før velfærdsstaten 1845-1890. Social Kritik. Tidsskrift for social analyse og debat nr. 44 København 1996.
23. Samme s. 31.
24. Vammen, Tinne: Rent og urent. Hovedstadens piger og fruer 1880-1920. Gyldendal. København 1986.
25. Lützen, Karin op.cit.
26. Rømer Christensen, Hilda: Mellem Backffische og pæne piger. Museum Tusulanum 1995.
27. Possing, Birgitte: Viljens styrke. Natalie Zahle. En biografi, Gyldendal. København 1992.
28. Donzelot, Jacques: The Policing of Families. Pantheon, New York 1979.
29. Rosenbeck, Bente: Kvindekøn. Den moderne kvindeligheds historie 1880-1980. Gyldendal. København 1987.
30. Hirdman, Yvonne: Att lägga livet til rätta - studier i svensk folkhemspolitik. Carlssons Stockholm 1990. Tesen er dog blevet udfordret af en række andre forskere, hvilket jeg dog ikke skal komme nærmere ind på her.
31. Koch, Lene: Racehygiene i Danmark 1920-56. Gyldendal, København 1996.
32. Sennett, Richard: The Fall of Public Man First Vintage Books 1978.
33. Dette er kun helt tilfældige eksempler på dette: Nissen, Henrik: Da landet blev by. Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie. Bind 14. København 1991, Christensen, Niels Finn. Velfærdsstaten - et socialdemokratisk projekt. Social Kritik. Tidsskrift for social analyse og debat, nr. 44 København 1996 og Thing. Morten: Af velfærdsstatens tilblivelseshistorie. Social Kritik. Tidsskrift for social analyse og debat. nr. 44. København 1996.

Abstract

Sjørup, Karen: Power and women's liberation in the modern welfare state.

Arbejderhistorie 4/1996 p. 108-120

When recently the state has been accused of being dominating and patronising - and simultaneously women are accused of dominating the state - this is because our ideal of power in the state is dependent on the image held by the bourgeois revolutions of the sovereign individual, exercising his or her political influence independently and freely. However, power in the modern state is more adequately characterised through Foucault's bio-power notion which sees the relationship between the individual and power as a much more interwoven relationship between power and knowledge in the paradigm of behavioural sciences prevalent in the modern welfare state.

Karen Sjørup, sociolog, lektor i kvindeforskning, Institut for Historie og Samfundsforhold, RUC. N.Jespersensvej 10 st.th. 20000 Frederiksberg Tlf. 31 87 16 36 RUC Hus 3.2.1. Postbox 260, 4000 Roskilde tlf: 46 75 77 11 lokal 2357